

En ful fisk

Färder frå Soldn. Året är 1960. Då anställd vid Sötvattenslaboratoriet i Drottningholm. Uppdrag; Skaffa fram uppgifter om vinterns lakfiske i Siljan. Till min hjälp en förteckning över personer som brukade fiska lake.

Den 20 mars skall jag träffa Gunnar Larsson i Utanmyra. Han har lakryssjor utsatta i Västersjön. Det är en gnistrande klar vårvintermorgon.. Larsson har sin far, Dunder Lars Olsson, med. De skall åka spark. Och jag har ju mina skidor. Stockholmare och skidor - ingen bra kombination. En utförlig vägbeskrivning är därför inte helt fel. Begynnande dagsmeja gör att sparkmedarna skär ned. Skidorna däremot glider ovanpå skaren lätt undan. Jag stannar nere vid sjön tills de hunnit ifatt. På isen går sparken bättre och snart är vittningen igång. Sinsemellan pratar de sollerömål. Valda delar försvenskas men när jag börjar fråga eller svara på något som inte översatts och dessutom är misstänkt bra på skidor - kommer frågan, som så att säga länge legat i luften:

”VARIFRÅN ÄR DU EGENTLIGEN”

Jo - jag är född i en by bortom udden (Levsnäs) där borta. Närmare bestämt Olhansgården i Rullbo samt enligt församlingens födelse- och dopbok döpt till Gunnar Göte i Sollerö kyrka den 15 september 1929 av kyrkoherde J.A. Nyvall. Föräldrar; Pellas Karl Gösta Andersson Siljansnäs, Olhans Hilda Kristina Larsson Sollerön.

När det är utklarat att vi har modersmålet som gemensam grund blir det bättre flyt på pratet omkring fisket. Men först några ord om laken och tidigare fisken.

Laken är den enda av torskfamiljens fiskar som lever i sött vatten. Den trivs bäst om vattnet är förhållandevis kallt. Där möjligheten finns, som t.ex. i Siljan, söker sig sommartid den större laken ut mot djupt vatten. Under senhösten vandrar den åter till sina mat- och lekbottnar, år efter år i samma geniala mönster.

Lakvägarna

Siljanslakens vandringsbeteende styrs av många faktorer men är i grunden ett resultat av den ständigt pågående mångtusenåriga kampen för tillvaron. Från djuprännan utanför Nusnäs kommer laken in mot ön, drar förbi Norbyudden och vidare in över grundbottnarna utanför Norrviken och Vinäslandet. Lakfångster utanför Norby tyder på att laken är bunden till sitt vandringsmönster. Toppnoteringar i lakfisket är när den är på väg in och långt senare när den som utlekt är på väg ut (Karl Stunis muntliga uppgift 1/3 2001).

Största mängden lake kommer dock via Stannäs-rännans förlängning. I en väldig och långt utdragen procession simmar de under landsvägsbron in till mat- och lekbestyren i Västersjön. De bästa platserna återfinns där vattnet är något strömt.

Laken är en nattjagande rovfisk. De nattjagande äter glupskt vad som kommer i deras väg. Jag erinrar mig ett lekrödingfiske med nät i Ströms Vattudal. Det var inte bara röding vi fick. Med upp kom också en stor lake. Den hade svält en på nätet sittande 4-hektos röding. I lakmagen fanns dessutom massor med rödingrom och en 2-dm. lång murken träbit. Laken är inte känd som någon trä- eller gräsätare. Det råkade väl bara komma med när den glufsade i sig av godsakerna på botten.

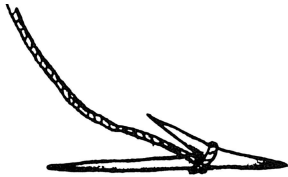
Lektiden

Lektiden för Siljanslaken infaller i januari-mars och enligt gamla märken nås kulmen mellan tjugondag knut och kyndelsmäss. I mörkret under isen är det lockrop och lukt som vägleder hannarna till de lekfärdiga romstinna honorna. Och under en minst sagt kylslagen bröllopsnatt i nära 0-gradigt vatten lägger en 2-3 kilos lakhona flera miljoner ägg (rom). Det genomskinliga ägget, litet som ett knappånshuvud, följer den svagaste ström. Ägg som sjunker till botten äts genast upp av lakarna själva och av andra på lakfesten närvarande fiskar och smådjur. Ägg som virvlat bort från kalaset och klarat sig, kläcks efter ca 6 veckor. De nu likaledes genomskinliga lakynghen fortsätter den kringsvävande tillvaron ännu någon tid. På medskickad matsäck och vattenloppor växer ynglen bra och kan snart av egen kraft söka skydd i mörkret under stenar på botten. Svarta, osynliga, med växande aptit ligger de där och lurar. Tar för sig av det som kommer inom räckhåll och är snart fullväxta. Det är hög tid att dra på sig en ny camouflagedräkt. Dräkten skiftar färg allt efter bottensubstrat och ljus. Praktiskt taget osynliga kan de jaga vidare och i sinom tid själva simma in till lakarnas bröllofsfest. Ja - dvs de som av omgivningen tillåtits växa ut till köns mogen storlek. Det är faktiskt så att de miljontals ägg som en lakhona lägger under sin livstid bara behöver ge upphov till två lekmogna lakar för att beståndet skall förbli intakt. Överskottet ingår under resans gång i det gemensamma hushållet.

Matfisk

In till matlaget i Siljan kom människan för så där 5000-6000 år sedan. Kanske var det en lakkclubbände trindyxyngling som först upptäckte lakstråken över grundbottnarna nordväst om Sollerön. Stråk med stora lakar som kan bli upp till 8 kg. Ibland trycker den sitt huvud mot den glasklara nyisen, liksom för att se vad som finns där ovanför. Ett bedövande slag med klubban och laken kan plockas upp. Klubbningen kan förstås bara genomföras när isen är snöfri och mycket tunn. Tiden för detta fiske blir därför mycket kort. För det alltmer bofasta jägar- fiskarfolket på ön var det livsnödvändigt att ständigt kunna ta del av överflödet under isen.

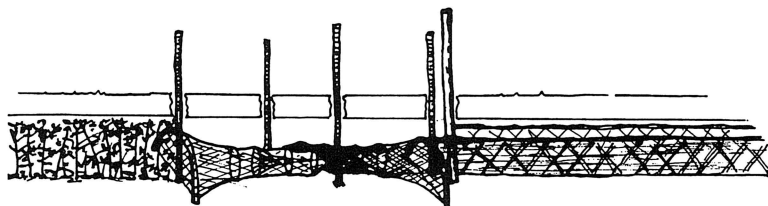
Till en början sker detta sannolikt med hjälp av klykkrok. Klykkroken av trä eller ben hör nämligen till de allra äldsta fångstodon människan använt. Materialet till krokarna togs för det mesta från enbuskar. Den tillspetsade och hårdpreparerade klykan försågs med rev och agnades med småfisk, företrädesvis nors. Reven fästes vid en pinne över hålet i isen. Den stora laken som man är ute efter, har inga svårigheter att dra i sig den med agn sväljvänligt apterade klykan. När den sedan försöker komma loss dras klykan obönhörligen

fast. Inom lakens väldiga utbredningsområde på norra halvklotet är det troligt att klykkroken fortfarande används. Och är enligt uppgifter från Finland (1960-talet) det effektivaste fångstodonet för krokfiske efter lake.

Efter denna något globala utflykt - åter till det tidiga lakfisket utanför Sollerön. Laken blir en del i byteshushållningen och efterfrågan växer. Kanske försöker man anpassa de med "lakkrokarna" samtida spröt- eller spjälmjärdarna så att de även kan användas för det vintertida lakfisket.

Riktigt bra blir det väl inte förrän man börjar tillverka gamryssjor. Och under 1600-talet når man fram till en modell som i sina grunddrag fungerar än i dag. Ledarmar av buskar och ris samt parvis utsatta ryssjor bildar tillsammans med isen som tak ett effektivt system för fångst av lake.

Fångsterna bidrar till att allt fler börjar fiska lake på detta sätt.. Ledarmsrisade rad i rad står ryssjorna på lakbottnarna nordväst om Sollerön. Under lakfiskets "guldålder" från slutet av 1600-talet till början av 1900-talet torde någon vinter uppmot 700 ryssjor varit utsatta. Buskar och ris bryts i

Från risade ledarmar.....

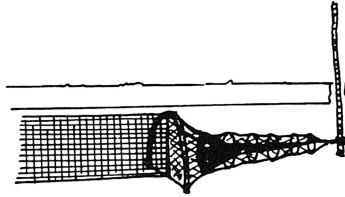
sådan omfattning att ungsbogen befaras ta skada. Året om står de relativt fast förankrade ledarmarna av käppar, buskar och ris kvar i sjön. Till förfång för annat fiske - men det är först när ledarmar byggs i notvarp man blir riktigt osams. I rättsmål 1719 når man så småningom en slags förlikning. Fiska gärna i notvarp men ta bort all ledarmsbråte. Dessa problem försvinner när man går över till ledarmar av garn. Till en början mycket grovmaskiga och bara mellan ryssjeparen. De grovmaskiga ledarmarna kompletteras med en blankhyvlad eller ristad bråda, som har till uppgift att locka laken till respektive ryssjas ingång. Eller som fiskargubbarna säger till Karl Erik Forslund (Med Dalälven Del I Bok 6); ”För att fisken må hava något att undra på ”. Med Forslund är vi inne i tiden för Siljans reglering och tillbaka på isen där denna berättelse börjar.

Ryssjor och strutar

1960 23/1 – 20/3 har Larsson 4 ryssjor utsatta. 2 st. omedelbart öster om Karingön. Djup 1,4 – 2,4 m, 2 st. öster om S. Sävöholmen. Djup 1,3 – 1,7 m. Lågvuxet bottengräs (Isoetes) på bägge platserna. Ryssjorna är av vanlig gäddryssjetyp. Storbåge 70 cm hög, mittarm 5 m. De är parvis kopplade så att det blir en ledarm på ca. 10 m till respektive ryssjas ingång. Sammanlagd fångst under perioden; 75 st. lake , 118 kg. dvs. varje lake vägde i genomsnitt 1,57 kg. - inga smålakar precis. Och de flesta fångades öster om Sävöholmen där ryssjorna tydligen spärrat av en stor ”lakväg”.

Det är först under senare år Larsson har fiskat och visst har det hänt att isen pressat ner ryssjorna. Men som regel har detta kunnat undvikas . Någon ledarm har väl ibland fått offras så att resten skulle kunna tas upp.

På lakbottarna nordväst Sollerön från Karingön i söder till Oxö i norr är det vintern 1960 totalt 29 ryssjor och 55 lakstrutar utsatta. Lakstrut – egentligen en mindre ryssja med kort ledarm (0,5 m.) som förankras vid botten. Med strutlinan sträcks ryssjan i lodrätt läge vid en pinne över vaken i isen. Det är säkert de genom sjöregleringen besvärligare isförhållandena som gjort att många börjat fiska med detta redskap. Lättare att hantera men mindre effektiv än de mellan botten och is ledarmsförsedda parryssjorna.

.....till fabriksgjorda ryssjor

Man kanske kan höja fiskligheten genom att hänga något blankt föremål i struten för att på så sätt locka in laken i redskapet. Det har ju fungerat förr – eller ? Jämför med den i samma syfte blankhyvlade brädan. Och kommer man på något riktigt stort lakparty - sätt tätt med strutar.

Drivkraften till allt detta lakfiskande var ju från början att skaffa mat för det dagliga uppehållet. Och intresset för laken som matfisk har gamla anor. I diktverk från romartiden lovprisas laken. Den blir också en eftertraktad maträtt på finare folks bord. Och laklever äts med nästan lastbar lidelse. Matvanor som även etablerar sig i Sverige.

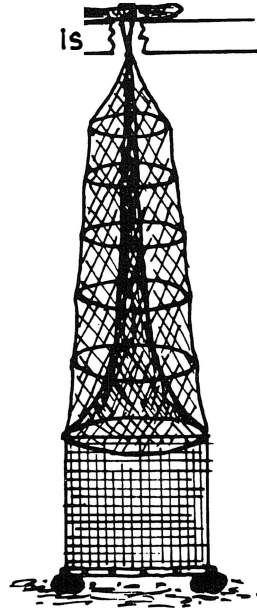
” Hjälmare Giedda

Siljans Lake

Ulo Lax

Äro bland bästa fiskar uti sjögar tagas”

En gammal ramsa som redan Linné citerade på 1700-talet. Siljanslaken har med andra ord sen urminnes tider ett gott anseende. Så det är ingen svårighet för förbönderna från Sollerön att få sin lake såld. Den såldes för det mesta i Falun. År 1888 för 47 öre kilot. Försäljningen av lake blev en betydelsefull del i hushållsekonomien. För Hans Persson från Nisshansgården i Rothagen betyder det t.ex. år 1876 att en tredjedel av den kontanta inkomsten kommer från lakfisket.

Recept

För det egna hushållet är laken under lång tid en viktig matfisk. Visst är det så intygar Wik Elsa Larsson när jag hälsar på hos henne i Utanmyra i mars 2001. På den tiden det begav sig på 60-talet åt vi i familjen Larsson mycket lake, berättar hon. Hennes recept på stuvad lake var då:

1,5 kg lake
10 hela vit- och 5 hela kryddpepparkorn
50 gram smör
1 litet lagerblad
1 dl finstött skorp mjöl,
1 matsked hackad lök
7 dl mjölk
salt

Beredning: Laken flås, urtages, sköljes och skärs i lagom stora bitar. Dessa gnides in med salt. En liten gryta smörjes rikligt med smör och fiskbitarna läggs varvats med skorp mjöl, kryddor och smörklickar. Mjölkten slås över. Ett lock läggs på och fisken, får långsamt koka upp samt småputtra omkring 10 minuter. Upplägges på fat, såsen får under vispning ett uppkok, avsmakas och slås över fisken.

I ett gammalt talesätt rekommenderas att lake skall man bara äta i månader som innehåller bokstaven r, dvs i månaderna september-april. Med hjälp av frysbox går det numera att tillhandahålla fin lake året om. Stuvad lake står skyhögt på läckergommarnas topplista. Kanske något att profilera sig emot för ett framtida lakfiske i Siljan. Men det kräver nya former av företag. Kombiföretag som förutsättningslöst tar vara på och med modern teknik vidareutvecklar generationers fiskekunskande.

Laken är i dagsläget en tämligen outnyttjad resurs i Siljan. Så det är väl bara att sätta igång. Och utifrån gängse fiskevårdsteori om gynnade fiskarter torde fiskevårdsområden, siknotfiskare och "öringtrollare" välkomna eventuella lakfiskeföretag.

Till annat än mat

Laken kan också användas till annat än mat. Borta i Sibirien lär man ha ersatt glaset i fönstren med lakskinn. Och även gått omkring i lakskinnbyxor. I bättre trivseltemperatur är förstås laken mycket större där. Vikter på upp till 25 kg har rapporterats. Men för en souvenirbutik går det säkert att ta ett och annat även från siljanslaken.

Inom folkmedicinen trodde man förr att gulsot kunde botas genom att lägga en i duk inlindad levande lake på den sjukes mage. Och när laken självdött skulle om allt gått rätt till, sjukdomen ha gått över på laken.

I gamla apoteksföreskrifter finns också en hel del om laken. Lakleverolja var länge en apoteksvara som användes till ögonsalvor av skilda slag.

Mycket finns att säga om denna ändamålsenligt slemmiga, ful-snygga fisk men jag stannar här och låter Alf Henriksson sammanfatta:

*Det finns de vilka icke har sinne för stuvad lake,
ja, som tillvarons ädlaste värde gått spårlöst förbi.
Ty de vet att berätta om Toynbees historiesyn
och fattar till fullo djupet av Dostojevski
eller de älskar tessaliska broderier
och talar förståndigt om Hindemith och Picasso.
Men den stuvade laken griper dem icke alls,
denna som blott har säsong några flyktiga veckor
i den kusliga vintern och skiljer sig därvid i finhet
från såväl mäktige Bach som den storvulne Dante,
vilka kan älskas och avnjutas året runt.
De blänger med misstänksam blick på den granntyckta fisken
som är världsalltets enda befintliga sötvattenstorsk
och även i övrigt är enastående märklig.
Den går under isen i ensliga, svalkande träsk,
vilket redan är tecken på utomordentlig förfining.
Dock finns mången som föredrar hackad oxfilet
och icke har sinne för älskliga övertoner.*

Ha det så bra. Ät mera lake. Uppgifter om fisken från förr huvudsakligen efter uppgifter i boken Gruddbo på Sollerön

Göte Andersson

Teckningar: Margit Andersson